

Trondhjem Tugt- og Verkshus 1639-1814.

Et bidrag til norsk fengselsvesens historie.

Av fengselsbestyrer KJELD BUGGE.

I siste halvpart av det 16. århundre ble det opprettet en rekke tukthus rundt omkring i Europa for å ta vare på de store skarer av omstreifende fattigfolk som etter tredveårskrigen var blitt en sann landeplage. Det strakk ikke lenger til med de gamle straffemetoder, pisking og ved gjentagelse avskjæring av ørene og senere hengning. Til tross for disse overdrevne straffer ble det flere og flere omstreifere. Hvis man skulle henge alle sammen, ville man ikke hatt tre nok til galger eller tau til strikker er det sagt med en viss overdrivelse. Da var det man forsøksvis begynte med tukthus hvor disse uoppuktete folk ble innesperret for ved streng tukt og hårdt arbeide å venne dem til et regelmessig liv. Tukthuset i London (House of Correction) ble innrettet i 1550 til opptakelse av omstreifere, løssaktige kvinner og arbeidssky personer. I 1588 ble et sykehus i Nürnberg innrettet til spinnehus til opptakelse av arbeidssky kvinner og barn som ellers ville gått på tiggerstien. I samme år blev det opprettet tukthus i Amsterdam, i 1613 i Lübeck og i 1615 i Hamburg. Det er verd å legge merke til at man allerede i 1639 fikk det første tukthus i Norge, hvor omstreiferplagen sikkert har været betydelig mindre.

De fengselsanstalter — om man kan kalle dem så — som man hadde før tukthusene ble innrettet, danner et mørkt blad i den europeiske sivilisasjons historie. Som kjent var de straffer som ble anvendt den gang vesentlig livs- og legemsstraffer og i stor utstrekning lemlestelsesstraffer. Fengsler hadde man mest bruk for til forvaring av fangene inntil livs- og legemsstraffene kunde fullbyrdes. Som regel var fengslene mørke, usunne hull i rådhuskjellere, festninger og slott.

Som det ses var opprinnelig tukt- og spinnehusene forvarings- og koreksjonsanstalter med den oppgave å venne omstreifere, betlere og arbeidssky personer til et regelmessig og arbeidsomt liv. Etter hvert erkjente man imidlertid at en stor del av de minste, men hyppigst forekommende forbrytere, særlig tyvsforbryterne, rekruttertes fra den samme klasse av betlere, landstrykere og løssaktige kvinner. Med den tids formløse straffeprosess fant man ingen betenkeligheter ved å innsette disse forbrytere i tukthus, selv om de dessuten ble straffet med legemsstraffer. Særlig utover i 1700-årene ble det derfor i tukthusene satt inn flere og flere tyvsforbrytere, fostermordersker m.v. I siste halvpart av 1700-årene er således tukthusene i ferd med å gå over til vanlige straffanstalter, og denne utvikling blir deretter godkjent i de fleste land og egne tvangsarbeidsanstalter innrettet for løsgjengere.

Denne utvikling har også preget Trondhjem tukthus. Dette er således

landets eldste straffanstalt, og jeg tror at en fremstilling af dets historie vil ha atskillig interesse som et blad av norsk fengselsvesens historie.

Dessverre er kildene til tukthusets første historie meget magre. Ved bybrannen i 1681 ble så å si hele Trondhjem by med tukthuset ødelagt. Tukthuset ble først bygget opp igjen i 1730-årene og fra da av er kildene forholdsvis utførlige. I statsarkivet i Trondheim er således oppbevart de fleste av regnskapene fra den tid, en rekke mere og mindre tilfeldige brev, samt tukthuskommisjonens protokoll 1747—94 (fortsatt med noen sider 1808—13) og overinspektørens kopibok 1770—97 (inneholder dessuten kommisjonens inspeksjon 1808—20). Forøvrig er man for tiden før 1730 henvist til domkapitlets protokoller og stiftamtmannens arkiv.

Når jeg har valgt å avslutte artikkelen i 1814, skyldes det at fengselskommisjonen av 1837 gir en forholdsvis utførlig fremstilling av tukthusets historie fra 1814 i sin i 1841 trykte beretning. For tidsrommet inntil 1875 vises til den kortfattede fremstilling i Fengselsstyrets Årbok 1901—1902 I, og fra 1875 har man Fengselsstyrets trykte årbøker. Fra 1816 har tukthusets overinspektør ved hvert års utgang gitt en innberetning til departementet om driften i det foregående år. En fremstilling av historien etter 1814 er derfor ikke så påkrevet og det møysommelige arbeidet med å gjennompløie de gamle protokoller og brev ville neppe gi et utbytte som svarer til arbeidet. I fengslets arkiv er oppbevart en sammenhengende rekke av overinspektørens kopibøker og journaler med tilhørende brev fra 1/4-1829. De blir nå overlatt til statsarkivet i Trondheim.

Da tukthuset idag er en avdeling C under Trondheim kretsfengsel, vil jeg som avslutning på denne innledning også kort nevne de andre fengselsanstalter i Trondheim.

Det gamle Trondhjems festnings slaveri ble nedlagt i 1879 og innlemmet i tukthuset. Om slaveriet vises til fengselskommisjonens beretning side 21 og 47 ff. I slaveriet ble de grovere forbrytere satt inn.

Til forvaring av varetektfanger hadde man lokale arresthus. Arresthuset for Trondhjem har formentlig alltid vært i rådhuskjelleren og har neppe tidligere vært i bedre stand enn den som beskrives i 1864 da de 13 rom som da var der, var i mislig stand.

Fra 1/10-1850 til 1/8-1907 var det innrettet en tvangsarbeidsanstalt for Trondhjem by på Elgesæter eller Vollan, den bygning som nå ligger mellom Klostergaten, Vollabakken og Høiskoleveien.

På nabotomten bygdes søndre Trondhjems amts distriktsfengsel (Vollan) som ble tatt i bruk 1/7-1863 med 23 seller. Året etter ble Trondhjems distriktsfengsel i Munkegaten 16 tatt i bruk med 14 seller. Fra 1900 er disse fengsler henholdsvis avdeling A og B av Trondheim kretsfengsel.

1. periode, 1639—81.

Ved kgl. brev av 1/1 1638 blev det tillatt borgerne i Trondhjem å opføre et tukthus (Norske Riksregistrarer VII side 374). Rektor A. E. Erichsen sier i sin «Trondhjems katedralskoles historie» side 117, at man i Trondhjem tidlig hadde øie for »det mislige liv, som fattigfolks børn førte på gater og stræder, uten tilsyn og uten annen beskæftigelse

end at tigge for folks døre». Alt i 1635 hadde man der stiftet et «børnehus for de omløbendes posepilter». Han fremstiller derefter «drengehusets» eller «blådegnes» historie. Dette er oprinnelsen til Waisenhuset og jeg henviser til Magnus Lie: Waisenhusstiftelsen i Trondheim 1635—1935, Trondheim 1935.

3/2 konfirmerte Christian IV «drengehusets» fundas av 29/6 1638 og fundas av samme dag for et «børnehus til omløbendes kvindespersoner», og dette siste er oprinnelsen til tukthuset i Trondhjem (Riksregistr. VII side 487). Huset blev bestemt til optakelse av både voksne kvinner og pikebarn i lenet og guttebarn under 5 år. Når guttene fylte 5 år, skulde de sendes til blådegnehuset. Sterke og arbeidsføre kvinner skulde ikke inntas men henvises til å ta tjeneste hos private, og kvinner, som blev opsetsige i huset, kunne utvises! Da tukthuset var opprettet «i synderlighed for kvindekjønnen, så skal og kvindespersoner mest indkomme». Gamle og trengende stoddere og mannspersoner blev henvist til ukentlig understøttelse av fattigforstanderne «hvis det ikke med tiden av husets midler kunde bli et hus for dem også i tukthuset».

Ved kgl. brev av 10/2 1639 (Riksregistr. VII side 508) blev stiftelsene tillagt tavlepenge (almsisser innsamlet i kirkebøssene i lenet), frivillig avgift av bygselbrev og Strinda kirketidende. Ved brev av 11/5 1640 (Riksregistr. VII side 670) blev «de tvende tugthuse» tillagt enerett til å anbringe skipsringer i Trondhjemsleden til fortøining av fartøier med derav flytende toll pr. lest av de skip som anløp Trondhjem, Molde og Lille-Fosen (Kristiansund). Ved brev av 22/5 1647 (Riksregistr. VIII side 489) blev «pikehuset» tillagt en del av lenets kirkers inntekt av korn- og mølletiensten. Ved brev av 12/6 s.å. blev det i parentes bemerket, tillatt å bygge et tukthus i Kristiania «på samme måte som i Trondhjem».

Da lenet i 1658 kom under Sverige, uteblev delvis inntektene og driften blev helt nedlagt. Tukthuset lå så «helt øde» til 1670. 8/11 1662 utgikk det kgl. befaling om å efterforske hospitalets, tukthusets «og andre fattighuses» inntekter. En kommisjon bestående av lensherre, bisp, lagmann, de to sogneprester og de to borgermestre avgav 8/9-63 en utredning hvor bl.a. omhandles blådegne. Under neste avsnitt sies at «end findes udi Thrundhiem store mengder af stakler både af mand og kvindekjønn i Kierlinghuuset». I neste avsnitt «Verkhuset eller Tugthuset anlangende» sies at «Tugthuset her udi staden i forrige tider efter des storhed har været i god og lovlig stand. Derom findes og en vel befattet fundats confirmeret av ... Christian IV ved *åbne breve* dat. Haderslevhus 3. februar 1639». I tukthuset underholdtes fra 25 til ca. 50 børn, både piger og drenge. Videre gjentas privilegiene og det viser sig at det er alle de beneficia som var tillagt «de tvende tugthuse», både gutte- og pikehuset.

Av dette kan man formentlig slutte — hvad tidligere var ukjent — at det alt før 1658 av tukthuset som i 1639 bare optok kvinner, og blådegnehuset, hadde utviklet sig foruten blådegnehuset, også et kvin-

nehus for fattige kvinner og menn (Kierlinghuset) og et tukthuset og verkhus for barn av begge kjønn.

Ved Christian V's brev av 18/11 1670 blev president Lorentz Frantzen og kapellan til Vår Frue, herr Peder Albertsen befalet igjen å innrette «det øde og forfalne tukthus» og forestå det som inspektører. De gamle beneficia i de foran nevnte brev av 1639, 40 og 47 blev stadfestet og det blev ytterligere tillagt tukthuset 300 Rd. av kirkene i lenet, bøter ilagt når fremmed øl og vin utskjenkes i vågestue og folk opholder sig der etter kl. 9 slutt aften, bøter ilagt dem som slapp offentlig skriftemål i kirken og endelig bøter ilagt dem som nektet å påta sig hverv i fattigvesenets saker.

Tukthuset må antas å være bragt i god stand ved disse foranstaltninger. På Maschius's byprospekt av 1674 ser man tukthuset som et stort anlegg av fire sammenbygde fløier rundt en rektangulær gårdsplass og beliggende på domkirkegården. Hvorvidt «kjerringhuset» holt til sammesteds, er uvisst men neppe trolig. Huset med redskaper hadde kostet ca. 1000 Rd.

Alt i 1662 var det ansatt en verksmester, nemlig Torsten Olufsen som ved kontrakt av 16/2 1668 blev tillagt 200 Rd. i årlig lønn. Dessuten nevnes en tukthusmester Anders Jacobsen efter hvem skifte holtes 26/5 1682. Han efterlod sig netto 145 riksdaler, derav 4 latinske og 4 tyske bøker. Ved fundasen av 1639 var det bestemt at arbeidet hovedsakelig skulde være veving, spinning, strikking og binding av fiskegarn. De eldre skulde lære op de yngre. Det blev laget seilduk, bommesi, olmerduk, lærrett, femskaft og sorduk. I 1663 brukte vever-, overskjærer- og bommesimakeren og farverne redskapene men de var tilstede ennu. Veving og spinning var fortsatt i 200 år tukthusets viktigste arbeide.

I 1673 var det 28 personer i tukthuset.

Ved den store bybrand 18/4 1681 brant det meste av byen og også tukthuset. Grunnen blev utlagt til den nye byregulering og en del utlagt til Corps de Garde'n ved bybroen. Magister Peder Lund sa i 1728 at tukthuset «var bygd opp i byen hent af brofoten og var i fuldkommen stand inntil 1681 da det blev lagt i aske ved bybranden».

Det var sognepresten til domkirken, magister Mentz Christophersen (Darre) og lensherren Oluf Parsberg til Jernet som hadde æren av tukthusets opprettelse. Direksjonen har alltid vært forestått av de lokale høieste geistlige og verdslige myndigheter, biskop og lensherre, senere stiftsbefalingsmann (stiftamtmand), mens den daglige ledelse og inspeksjon har vært tillagt prestene, magistrat og borgerne. I 1670 var sognepresten til domkirken, magister Söfren Hansen (død 1679) og kjøpmann Manzin forstandere og kapellan til Vår Frue, herr Peder Albertsen og magistratspresident Lorentz Frantzen inspektører.

2. periode, 1681 (1733) — 1770.

Det gikk over en mannsalder, nemlig fra 1681 til 1733 før det lyktes å bygge huset op igjen. I perioden til 1770 gikk det jevnt nedover med tukthuset igjen til det i 1770 var i en så dårlig forfatning at kongen

ved et maktbud måtte ta en større sum fra det nylig oprettede Thomas Angells legat for å bringe det på fote. Huset blev betraktet som et forretningsforetakende og blev i alt vesentlig drevet av borgerne. Oberforstanderne og forstanderne var selv kjøpmenn som betraktet det pålagte hverv som en uvelkommen byrde som det gjaldt å komme mest mulig lettvtint fra. Først fra 1770 begynte man så smått å innse at det måtte ansettes en selvstendig og dyktig leder for tukthuset i hovedstilling, men det skulde ennu gå over en menneskealder før det blev helt gjennomført. Først i 1829 fikk man den rette mann som sjef og tukthuset blev i løpet av få år en mønsteranstalt.

Men først skal vi se på den første nedgangsperiode.

Først 7/6 1701 gav kongen befaling til å etterforske det gamle Tugt- og Verkshus's inntekter og gi forslag til gjenopbygning «fattige barn til underhold og for betlere og fattige, fra landet innkomne som ellers vilde streife om på gatene». Det blev gitt svar på dette 20/4 1702, men tilsynelatende uten resultat. Kanskje var det en fordel allikevel, for i 1708 blev Trondhjem hjemsøkt av nok en bybrand som bl.a. rammet domkirken og hvorved det nyopbygde St. Jørgens Hus også brant ned pånytt. Det blev holt fruktesløse møter i byen 1713—14 og 13/1 1718 sendte Thomas von Westen en «memorial» til kongen om saken. Først ved kgl. brev av 2/4 1728 blev det nedsatt en kommisjon til revisjon og desisjon av hospitalets, St. Jørgens Hus', fattighusets, tukthusets og legatenes regnskaper. Den drivende kraft i dette arbeide var den senere statholder Jacob Benzon som fra 1726 til 35 var stiftsbefalingsmann (stiftamtmann) i Trondhjem. Det var ham som fikk utvirket brevet av 1728. Kommisjonen avsluttet arbeidet 26/1 1731 og fant midlene «destillerte og ufindelige». Tukthuset blev tillatt gjenopbygd ved kgl. reskript av 5/2 1732. Sammen med biskop Eiler Hagerup utarbeidet Benzon fundasen. Den er delt i fem kapitler: 1) hvem som bør innntas, 2) inntekter, 3) utgifter, 4) inspeksjon og økonomi, 5) arbeidsdrift og 6) gudsdyrkelse og undervisning i gudsfrykt.

Det kan bemerkes at Benzons arbeide i Trondhjem kom Christiania Tukthus tilgode, idet han blev den drivende kraft også ved opføringen av det i de to år han var stiftamtmann i Christiania 1735—37, jfr. Anders Daac: Tugthuset og Arbeidshuset i Kristiania 1733—1814 i Nordisk Tidsskrift f. Fangevæsen m.v. for 1908 og Arno Berg: Kristiania Tugthus i Fortidsminnesmerkeforenings årbok for 1922.

Fra 1733 er det bevart forholdsvis fyldige opplysninger om Trondhjem tukthus. Det blev bygd op på et nytt sted, nemlig på Kalvskindet hvor kongen hadde gitt gratis tomt. Man kjøpte også i 1732 en tilstøtende løkke av oberstløytnant P. Schnitler på ca. 102 × 110 alen og gård med grunn for 500 Rd. av Hans Hagerup rett overfor hospitalskirken. Tukthuset blev således opført på det sted hvor det nåværende fengsel ligger i Kongens gate 85. Det var ferdig og tråtte i drift i mai 1733. Det var en bygning mot «Gjeilene» som Kongens gate het dengang, og en bygning mot «en meget beferdet vei over Kalvskindet», den nåværende Erling Skakkes gate, alt omgitt av et plankegerde. Man

kan ikke nå påvise noen del av disse bygninger. Gjennem tidene blev de tildels meget vanskjøttet, og ved de forskjellige gjenopbygninger, særlig i 1770—72, blev sansynligvis det meste av det gamle helt eller delvis revet, således ihvertfall bygningen mot Kongens gate. Den eldste tegning jeg har funnet er fra 1837.

Tukthuset blev fremdeles betraktet som en mild stiftelse og ikke som noe egentlig fengsel. Ved siden av opgaven som børnehus, skulde det ta sig av det store og plagsomme onde som betlerne var for borgerne og de fleste plikter blev av den grunn lagt på borgerne.

Efter fundasen skulde følgende inntas i tukthuset fra Trondhjem stift, d.v.s. fra hele det nordenfjellske:

1. Arbeidsføre men arbeidssky menn og kvinner efter øvrighetens bestemmelse efter at presteattest og bygdeskussmål var innhentet på tinget. Stiftsbefalingsmann og biskop skulle avgjøre hvor lenge de skulle beholdes og kunde fastsette inntil livstid.

2. Ved dom kunde vanartete og gjenstridige tjenestefolk som bare beholt sin tjeneste inntil et år ad gangen innsettes i tukthuset. Det samme gjalt løsaktige kvinner og »uforligelige og liderlige ektefolk«.

3. Kvinner som tre ganger hadde avlet børn i hor kunde dømmes til inntil 8 års tukthus istedetfor som før «til kagen» (offentlig pisking ved kag d.e. pel).

4. Barn over 12 år «særlig fra Vaisenhuset» kunde tas inn i lære hos verksmesteren på visse år. De blev da konfirmert i tukthuset. Guttene skulde efter utløpet av læretiden få svennelønn men kunde først forlate huset når de fantes dyktige til det og fikk da med attest og lærebrev. Pikene skulde oplæres til husgjerning og til å spinne, binne (d.e. strikke) og veve og skulde beholdes til de blev antatt i tjeneste «av smukke folk», eller hvis huset vilde beholde dem til vanlig lønn, inntil de giftet sig og da skulde de også få «hjemgiftgave». Om barnas behandling i forhold til de øvrige tukthuslemmer var bare bestemt at de skulde holdes atskilt fra «horkvinnene». Slike barn hadde man i tukthuset helt til efter 1814.

Driften foregikk ikke dengang som nu ved avgivelse av et årlig budsjettforslag over påregnelige inntekter og nødvendige utgifter med derefter følgende fastsettelse av budsjett og utbetalinger av statskassen eller kongens kasse. Benådningsbrevet av 1732 bekreftet og forbedret de beneficier som i 1638 var tillagt det gamle tukthus. Disse beneficier gav dels bestemte, dels uvisse inntekter som man regnet med var tilstrekkelige for driften. De stedlige autoriteter fikk så sørge for at huses arbeidsdrift blev drevet så godt at man greide driften.

Denne ordning av økonomien førte senere med sig atskillige ulemper fordi arbeidsdriften efterhvert blev dårligere enn antatt. Alt i 1745 var økonomien slett og tukthuset forfalt efterhånden slik at økonomien i 1770 var håpløst slett og driften vilde stanset hvis man ikke hadde fått istand en ordning.

De beneficier tukthuset fikk i 1732 var:

1. Hyad borgerne frivillig vilde gi for å være fri for betlerne.

2. Innsamling i almissebøsser på rådstue og toldbod og domkirkens og Vår Frue kirkes tukthustavler.

3. Kongens tilskudd 300 Rd. årlig istedetfor den gamle kirkenes kvern- og mølletoll, nevnt ovenfor.

4. Innsamling ved tukthustavler i alle stiftets kirker.

5. Rett til å motta frivillig gave fra bygsemenn ved all borthybsling i stiftet, å motta av sorenskriveren ved tinglesningen.

6. Bøter som vert og hver gjest måtte betale med to lodd sølv hver når noen opholdt sig på vertshus o.l. i Trondhjem by senere enn kl. 10 aften.

7. Mulkt som biskopen «etter billig sigelse» påla dem som fikk kgl. befrielse for å stå offentlig skrifte i kirken.

8. Bøter som etter øvrighetens bestemmelse blev pålagt dem som «betér sig uvillig eller overhørig» når de opnevnes til byens offentlige hverv med 10 Rd. «eller mere efter enhvers evne».

9. En trediedel av alle konfiskasjoner i stiftet. Børnehuset i København beholt som før de andre to trediedeler men måtte gi slipp på den tredje trediedelen fra 1723 i h. t. kgl. brev av 11/12 1723.

På borgernes søknad om andre privilegier, svarte kongen at «enhver på landet kan gi hvad de lyster».

Disse beneficier blev bekreftet ved fundasen, bortsett fra at nr. 1 blev overført til arbeidsuføre fattiges underhold. I 1728 var det ialt innsamlet 2657 Rd. til opførelsen av tukthuset. Inntekten av skipsringene hadde man som nevnt glemt og overså den også ved forslaget til fundasen.

Man har en oversikt fra 1770 over hvad disse beneficier da innbragte årlig. Innsamlet i almissebøssene 65 Rd., i kirketavlene 105 Rd., bygsemmennenes gaver 46 Rd., de ovenfor under 6, 7 og 8 nevnte bøter 36 Rd. og konfiskasjonene 33 Rd. Dertil kom noen efter 1735 tillagte beneficier, nemlig 5 % av årsgasjen for kgl. bestaltede tjenestemenn som beløp sig til ca. 10 Rd. årlig, samt noen rettsbøter, avgift ved kgl. bev. til ekteskap i forbudte ledd og bøter av «uuelige konfirmanter som befries for konfirmasjon i tukthuset» ialt ca. 69 Rd. årlig. Dertil kom kongens tilskudd 300 Rd. De øvrige inntekter, vesentlig av arbeidsdriften kunde maksimalt innbringe ca. 330 Rd. årlig. Samlet inntekt årlig kunde ikke bli mere enn 1000 Rd. mens utgiftene var ca. 1040 Rd. Gjelden øket således samtidig som bygninger og redskap stadig forringedes og forfalt.

Utgiftene til tukthuset var lønninger, husholdning og arbeidsdrift foruten vedlikehold m.v.

Direksjonen med overinspeksjon og revisjon lå som før under stiftamtman og biskop. Den direkte ledelse blev tillagt tre overforstandere som var en prest, en magistratperson og en av de 12 eligerte menn (forløperen for formannskapet) med erfaring i kjøpmannskap og utenlandsk korrespondanse. De skulde forestå økonomi og arbeidsdrift. Regnskapet og kassen skulde derimot foreståes av to forstandere opnevnt blant borgerne for 2—3 år ad gangen slik at de ikke sluttet samtidig. De skulde også anordne salg av arbeidsdriftens produkter og foreta innkjøp. Ingen av dem skulde ha lønn, men forstanderne skulde være fritat for byens skatter og bestillinger.

Vertshusholder Hans Tislev og Jens Thomesen blev i november 1732 opnevnt som de første tukthusforstandere og Gottfried Euten, formentlig en tysker, som tukthusmester. Videre skulde det opnevnes verksmester og undermestre eller svenner, husholderske og «kjøkkerske». Det blev imidlertid besluttet av borgerskapet og godkjent av direktørene, at de skulde overta hele arbeidsdriften. Ved kontrakt av 1/5 1735 overtok de 12 eligerte menn arbeidsdriften for 10 år. De skulde få de 300 Rd. som kongen gav i tilskudd, mens resten av beneficiene skulde tilfalle huset. Det blev laget et andelsselskap hvori de eligerte menn og andre tegnet sig for andelene og tok del overensstemmende dermed i gevinst og tap. Som det skal vises nedenfor under omtalen av arbeidsdriften, drev andelsselskapet i den siste tid av 10-årsperioden med dårlig resultat. Om forstanderskapet fra 1735 til 1745 har man ingen opplysninger og må gå ut fra at det uten særlig ulempe er forholdt efter fundasen.

I 1745 var det ikke mulig å få noen oberforstander uten lønn. Da rådmann Frantz Hammer tilbød sig å ta hvervet for 100 Rd. årlig, måtte man godta det. Presten må antas å ha trått ut av oberforstanderiet under borgernes forpaktning. Da Hammer selv var magistratsperson, utøvte han alene oberforstanderiet og førte dessuten regnskapet. Som forstandere blev opnevnt kjøpmennene Johan Bondik og Lars Pedersen Lassen. Som nevnt i innledningen til dette kapitel, viste det sig meget uheldig for driften av tukthuset at disse viktige stillinger var bierhverv og dels ulønnet tillitshverv. Det viste sig vanskelig å få forstandere. Som eksempel kan nevnes at da Marcus Sodemann i 1746 blev opnevnt som forstander, betalte han 100 Rd. for å bli fritatt for hvervet! I protokollen for 1788 er innlagt en lapp om at »Mads Nissen måtte overgive sig». Forstanderne gjorde nok derfor minst mulig arbeide.

Som oberforstander efter Hammers død i 1750 kom brandmajor Søren Wising, efter hans død kjøpmann Jacob Mathias Borch fra 11/2 1759, fra oktober 1766 skipper Anders N. Moursund og 26/6 1769 kjøpmann Jochum Schwartz.

Verksmester blev først ansatt i 1745. Det var vevermester Carl Boohm til 1/1 1750. Derpå kom vevermester Albert Nehrmann som fikk 200 Rd. i årlig lønn til 1759. I hele denne tid var stadig endel av arbeidsdriften bortforpaktet. Da huset igjen drev arbeidsdriften alene fra 1/1 1760 fikk man fra Christiania en Bendix Friderichsen som tukthust- og verksmester for resten av perioden til 1770.

Den geistlige betjening hørte under hospitalspresten som derfor oppebar 32 Rd. årlig. Han holt katekisasjon hver søndag eftermiddag. Klokkeren fikk 8 Rd. årlig for å holde daglig bønn morgen og kveld.

Tukthusbehandlingsens viktigste del skulde være arbeidet. Efter fundasen skulde det være ull- og linveveri og tobakkspinneri «samt annet hvis økonomien tillot det». En kortere tid i 1760-årene blev det således drevet farveri, men man måtte slutte med det fordi kyndig farvermester ikke var å opdrive.

Det ovenfor nevnte interessentskap forpaktet som nevnt tukthuset fra 1735 til 1745. I de første år gikk driften med godt utbytte, men det skulde ikke avgis regnskap og man har derfor ingen opplysninger om inntekten av arbeidsdriften. Det blev visstnok bare drevet ull- og linveveri og tobakksfabrikk. I de siste år av forpaktningstiden gikk driften med tap. Interessentene påstod at de ialt hadde tapt 7500 Rd., men det trekkes sterkt i tvil i en betenkning som blev avgitt 24/3 1768 av Broder B. Lysholm og Jens Svaboe.

Fra 1745 blev spinneriet og veveriet drevet av tukthuset mens tobakksfabrikken blev forpaktet bort. Interessentene hadde i 1741 fått tobakkspinnermester Jan Vinckemylder fra Amsterdam til å organisere tobakksfabrikasjonen og man fikk en ny skjæremaskin med to kniver og to presser. Fra 1745 til 17/7 1753 blev den drevet som et kompaniskap mellom tukthuset og en Christopher Madsen med halv interesse i gevinst og tap for hver. Det gikk visst ikke bra, for herrene Lysholm og Svaboe sa i sin ovennevnte betenkning, at Madsen hadde påført stiftelsen et tap på 1258 Rd. og han burde vært saksøkt i den anledning. Husets verksmester Albert Nehrmann forpaktet så tobakksfabrikken til 17/7 1760 da den blev helt nedlagt. Han fikk 8 tukthuslemmer gratis og betalte en årlig avgift på 175 Rd., senere 200 og tilsist 225 Rd. og 10 lemmer gratis.

Fra 1/1 1760 blev som ovenfor nevnt Bendix Friderichsen ansatt som verksmester, men det gikk så dårlig med arbeidsdriften, at tukthuset med lemmer og beneficia fra 1/1 1764 måtte bortforpaktet til høistbydende fordi det ikke var mulig å dekke husets utgifter på annen måte. Friderichsen fikk tilslaget for bare 150 Rd. i årlig avgift. Fra 1764 til 1770 blev tukthuset drevet på en skandaløs måte. Veveriet hadde tidligere gått ganske bra. Man hadde vevet blått, hvitt, rutet og blårannet lerret, lommetørklær, dreil og strie av lin, blå, hør og hamp. Varene blev solgt ved offentlig auksjon. I Friderichsens tid var fangetallet sunket sterkt og lemmene hadde liten arbeidsevne. Det kom så langt at Friderichsen nektet å ta imot flere løsgjengere i huset fordi inntekten av deres arbeide ikke kunde dekke hans utgifter til deres forpleining!

Det kan forøvrig neppe være tatt synderlig annet hensyn til tukthuslemmene i disse årene, enn å skaffe dem såpass med mat og klær at de holt sig noenlunde arbeidsføre. I 1747 sa rådmann Hammer at «støvet av linets klamring og hækling forårsager den stedseværende sygdom som hver vår overfaller lemmene og hvorav mange kreperer», og han ba om et atskilt rum til dette arbeide. Efter fundasen skulde det sørges for «sund føde til god mettelse», nødvendige klær, seng og varme og tilslutt fri begravelse i tukthusets begravelseplass, men det var nok bare begravelsen som blev utført så noenlunde efter forskriftene. Det hente forresten at presten glemte jordpåkastelsen.

Refselsene blev nok også utført etter forskriftene og kanskje vel så det. Det var tillatt å straffe lathet, efterlatenhet, opsetsighet og munnbruk. I kriminalmuseet-i Trondheim har man opbevart rotting og de

forskjellige sorter jern som blev anvent. Grovere forgåelser skulle meldes til overforstanderne som kunde fastsette fengsel på vann og brød i dårekisten som var i hospitalstiftelsen like ved, altså sammen med sinnsyke! Dårekisten blev senere flyttet til tukthuset nabotomt som ennå kalles «Tronka» (tronc, almissebøsse).

Arbeidstiden skulde være fra klokken 5.30 (om vinteren kl. 6) og skulde påbegynnes med bønn og sang ved klokkeren i verksmesterens nærvær, Frokost fikk man kl. 8 og så var det arbeide fra kl. 10.30 til kl. 6 aften med 1½ times middagspause. Etter kveldsmaten blev dagen avsluttet med bønn og lemmene gikk tilsens kl. 7 (19).

Det kan være interessant å se hvad slags lemmer det var som fikk denne behandling og man har en fortegnelse over belegget fra 1773. Alder, straff og kjønn var som følger:

20	år gammel mann,	8 år for tyveri,
45	»	» 8 « « «
21	»	» livstid for legemsbeskadigelse (var sinnsyk!),
30	»	» 3 år for usømmelig levnet,
24	»	» i varetekt siktet for tyveri (døvtum),
50	»	» kvinne, livstid for tyveri,
33	»	» « « «
42	»	» « « «
27	»	» « « « (var også kagstrøket),
22	»	» « « «
23	»	» « « barnefødsel i dølgsmål,
24	»	» 12 år « « «
35	»	» ubestemt tid for å ha melket kuer ulovlig.

Av disse 13 lemmer var to arbeidsudyktige og fire optatt med husarbeide.

Man kan tenke sig hvad slags bønn de gikk tilsens med om kvelden.

I 1768 var tukthuset så forfalt at det blev sagt at tyver kan ikke stenges ute eller lemmene holdes inne!

I 1769 søkte agent Broder B. Lysholm om å forpakte tukthuset for derved å bringe det på fote. Han var en meget formuende mann, og da det var vitterlig for enhver at man ikke kunde tjene på tukthuset, må man se hans søknad som et utslag av hans sociale interesser. Han foreslo en forpaktningavgift på hele 2000 Rd. årlig mot å få monopol på tobakkstilvirkning i stiftet. Han skulde bygge tukthuset op igjen mot å avskrive sine utlegg dertil i avgiften. Fire år før hadde imidlertid noen av byens borgere kjøpt tobakksfabrikkens materialer og redskap av tukthuset og de protesterte. Søknaden blev avslått av kongen.

Som et lite lyspunkt ved slutten av denne bedrøvelige periode kan nevnes at oberst Lucas Winther i 1768 testamenterte 500 Rd. til tukthuset.

Alt i denne periode er som man ser, anstalten ved praksis blitt straffanstalt og ikke lenger bare tukthus for løsgjengere m. v.

3. periode, 1770—1814.

I 1770 blev det endelig tatt skritt til å få rettet på tukthusets mislige tilstand. Ved kgl. reskript av 1/6 1770 blev det bestemt nedsatt «en bestandig tukthuskommisjon», bestående av stiftamtman og biskop som direktører, samt magistratspresident og rådmann, to av magistraten opnevnte borgere, stiftsprøsten og en annen magistratsperson som stiftamtmanen opnevnte. Belært av sørgelig erfaring bestemtes det at kommisjonen skulde samles hver 14. dag eller så ofte det var nødvendig. Dette synes desverre senere å være fortolket som en adgang til å samles sjeldnere og fra 1790-årene blev det bare holt møte noen få ganger om året. Som borgerlige medlemmer blev i 1772 opnevnt Otto Beyer og Lorentz Wulff. Wulff satt til 1788, mens Beyer i 1776 blev avløst av Joh. Gerh. Kathenkamp. Ved dennes død i 1778 kom Ahlert Henrik Brandt og da denne i 1783 fallerte, Peder Falck. Efter Wulff kom i 1788 Mads Nissen.

Kommisjonen besluttet å ansette en overinspektør for tukthuset i hovedstilling. Kjøpmann Christopher Bendix Heide som var borgerlig medlem av kommisjonen, blev opnevnt. Hans lønn bestemtes til 400 Rd. årlig i de første to år, senere 300 Rd. årlig. Efter den bevarte brevjournal ser Heide ut til å ha vært en dyktig mann som kanskje kunde ha drevet tukthuset som det burde vært drevet. Dessverre døde han alt i 1774 og kommisjonen gikk av sparehensyn tilbake til den gamle, uheldige ordning og gjorde overinspektoratet til bistilling. Hans Christian Klingenberg blev opnevnt fra 1/8 1774 med 150 Rd. i årlig lønn. Han blev i 1778 også rådmann og i 1781 tillike politimester og har med sine mange gjøremål neppe tatt sig nok av tukthuset. I 1806 fratratte han med bibehold av lønnen og boktrykker og redaktør Willum Stephanson tiltratte, men foreløpig uten lønn så lenge Klingenberg levde. Som det skal vises nedenfor, søkte Stephanson avskjed i 1813 etter en temmelig urettferdig behandling og den i 1787 ansatte underinspektør, secondløytnant Fredrik Brandt konstituertes som overinspektør. Han fratratte 70 år gammel 1/1 1829.

Kommisjonen kom med enkelte prisverdige påbud i de første årene, men synes senere å ha vist svært lite initiativ. Stiftsdireksjonen grep sjelden inn og kommisjonen synes å ha hatt liten forståelse av tukthusets problemer.

Det gjorde forholdene ennu verre at man fikk store vanskeligheter med å skaffe flinke og pålitelige underordnede funksjonærer. Bendix Friderichsen fortsatte som verksmester og var også spisemester. Han hadde fri bolig i huset, lys og brenne og 150 Rd. i årlig lønn. Til bestridelse av husets fyringsutgifter fikk han 150 Rd. og 40 Rd. til belysning årlig (tran og tellelys) og 36 sk. uken til hvert lems bespising. Kommisjonen var meget misfornøid med ham og han blev oppsagt fra 1/1 1774. Ovennevnte vevermester Boehm tiltratte igjen og overtok også bespisingen. Da han døde 5/6 1785, var det påny vanskelig å få en brukbar verksmester. Fra 1/10 86 fikk man en svensk vevermester, Reinholdt Wilhelm Edler. Han fikk avskjed året etter fordi han delvis

solgte arbeidsproduktene for egen regning og lot fangene få så stor frihet at mange av dem rømte. Ovennevnte løytnant Brandt blev da fra 7/11 1787 ansatt i en nyopprettet stilling som underinspektør og spisemester og forholdene synes å ha bedret sig atskillig. Noen ny verksmester fikk man ikke og ble nøtt til å gi custos, sersjant Georg Hagen 50 Rd. i årlig tilskudd for å lære opp lemmene i veving. Brandts lønn var 100 Rd. og fri bolig, lys og varme, samt 128 Rd. til lys og brensel for stiftelsen, 30 Rd. til tjenestepike og 7 sk. daglig til mat for lemmene.

Stodderfogdene og de fire rådstuevektene skulde sørge for innbringelse av betlere til huset. Til å holde «kustus» på lemmene «og på deres redelighet, avvende splid og uenighet og de gjenstridige og ulydige at avstraffe» ansattes «en edruelig og skikkelig person» som under titel av custos fikk fri bolig, lys og brenne i huset og 40 Rd. i årlig lønn. Dessuten ansattes en portner og senere en kvartermester.

Før Brandt blev ansatt, må oppsynet med lemmene ha vært slett. I 1772 blev således selve custos Jens Lund grepet på fersk gjerning i samleie med en kvinnefange og avskjediget. Det var vanskelig å få en pålitelig custos. I de sidste dager av Brandts inspektorat gjentok det samme sig da custos Nils Sivertsen Trana blev avskjediget etter å ha besvangret en kvinnelig fange. I denne forbindelse må jeg nevne en ganske eiendommelig rømning som fant sted 23/7 1830. En 24 år gammel bondegutt fra Aukra i Romsdalen var for hestetyveri innsatt på livstid 30/8 1827, men ved kgl. res. av 8/12 1829 var det bestemt at spørsmålet om benådning kunde tas opp når han hadde sittet i fire år. Han hadde oppført seg særdeles godt og var som belønning i lengre tid prøvet ved arbeide i tukthusets have. Der hadde han fått anledning til å bli kjent med en kvinnelig fange som han ble forelsket i og hadde besvangret henne. Dette var blitt oppdaget, og rømningen antokes at stå i forbindelse med det. Ettersøkningen var forgjeves. 25/9 s. å. kom han tilbake til fengslet ledsaget av en svensk fengselsgevaldiger og med fangepass utferdiget av Stockholms landskanselli 9. s.m. Det viste seg at bondegutten hadde vandret på sin fot til Stockholm for å snakke med Kongen. Han hadde fått snakke med statsministeren og statssekretæren i Stockholm og disse hadde lovet ham at de inntrufne omstendigheter ikke skulle hindre hverken hans eller hennes løslatelse i henhold til de tidligere løfter om benådning. Minnet om denne rømning har nok vært husket lenge av fangene.

Som foran nevnt var det Thomas Angells legat som ble benyttet til å sette tukthuset istann. Kongen bestemte at $\frac{2}{6}$ av legatets avkastning i 6 år med ca. 4140 Rd. årlig skulle anvendes til gjenoppbygningen av tukthuset. Den gamle bygning mot Kongens gate var så brøstfeldig, at den blev revet. Den bygning som fremdeles står der, blev opført. Det blev innrettet sengesteder til 50 lemmer og anstalten må antas å være bragt i god stann. Lemmene sov på loftet over verkstedene hvor de blev innlåst uten oppsyn om natten. Der var det uoppvarmet og forbudt å ta med lys. Varme fikk man fra de underliggende verksteder idet

gluggene i taket blev åpnet en tid før sengetid. Det var et verksted med soveloft for kvinner og et for menn, hvor de blev innlåst uten opsyn om natten.

I 1772 var de nye bygninger ferdige. I 1775—76 blev de gjennomgått og malt og de nye bygninger bordkledt. De blev rødmalt med hollandsk brunrødt og navere, vinduer og dører malt hvite med blekrødt. Noen av de gamle bygninger synes å være beholt men reparert.

Man hadde ved begynnelsen av denne periode bra bygninger, av passe størrelse. Belegget holt sig imidlertid så lavt at man på stiftsprestens anmodning i 1788 fra 13/8 s. å. fant å kunne avstå «midlertidig» 10 rum i bygningen mot Kongens gate vest for porten til en nyopprettet arbeidsanstalt for fattigvesenet. Den ble senere utvidet til den idag eksisterende Kong Carl Johans Arbeidsstiftelse og betalte ingen leie til tukthuset. Denne «midlertidige» bruk av lokalene varte ved helt til 1832 og var til stor byrde for tukthuset da antallet av lemmer kort etter 1800 og særlig i krigsårene, steg raskt. Fra 1808 måtte man også avstå noen rum til militært lasarett og noen rum til verksteder og marketenteri for slaveriet. Disse institusjoner blev man etter atskillig strev først kvitt i 1830—35 og først etter at man hadde ført vitnebevis for at det var holt fyllekallas i slaveriets lokaler!

Den ved forordningen av 20/2 1789 innførte mildere straff for tyvsforbrytelser og derav følgende differentiering av lemmene, kunne ikke gjennomføres i Trondhjems tukthus. Det var heller ikke mulig helt å hindre samkvem mellom de to kjønn. I 1790 nedkom således en av kvinnene med et barn og opgav et av de mannlige lemmer som barnefar.

I Trondhjem ser man ingen resultater av John Howards arbeide for fengselsreformer før etter atskillelsen fra Danmark i 1814. Lemmene må ha vært en sørgelig flokk av forsumpete individer, og det ble neppe gjort noe nevneverdig for å bedre deres kår. Man anså det formentlig for håpløst. Det kan nevnes at det ble fremholt som noe uhørt som aldri før var forekommet da det i 1774 ble krevd betalt en apotekerregning for medikamenter til en fange! De sanitære forhold må ha vært usedvanlig slette og i 1812 fikk man se resultatene av det ved en voldsom dødelighet blant de i høy grad underernærte fanger. Bad fantes ikke og vasking forekom sjelden.

Det må imidlertid bemerkes at den alminnelige dyrtid i 1780—90-årene gjorde denne periode meget vanskelig for tukthusets ledelse, og ennu verre ble det i krigsårene, særlig i 1808—12. Man kan neppe kritisere ledelsen så meget som man ved en første betraktning blir fristet til. Helt til Brandt fratratte ledelsen i 1829 var det særdeles vanskelige forhold for tukthuset, og av den da 70-årige mann kunne man ikke vente noe særlig initiativ.

Tukthusets økonomi var fortsatt dårlig. Inntekten av skipsringene hadde man fått tilbake ved kgl. reskript av 7/9 1770. I 1806 krevde marinen under den økende krigsberedskap, at ringene skulle repareres og nye oppsettes. Da tukthuset ikke hadde midler til det, «kjøpte»

kongen disse rettigheter ved å utstede en obligasjon på 3800 Rd. Inntekten av ringene var fra 1773 til 1801 brutto 6162 Rd.

Tukthuskommisjonen hadde i 1770 kommet med det meget fornuftige påbud at lemmene ikke kunne settes i arbeide utenfor anstalten og at de ikke kunne settes i arbeide for verksmesteren personlig. Bare spisemesteren fikk et bestemt antall fanger til vedlemping, koking, brygging og baking for anstalten.

Arbeidsdriften gikk dårlig i hele dette tidsrum og årsakene til det ser man lett av ovenstående fremstilling om tukthusets tilstand og de mange udelige funksjonærer. Vevingen har alltid vært tukthusets viktigste arbeide. I 1774 var linet blitt så dyrt, at man etter mønster av Christiania tukthus optok fabrikkasjonen av gulvmatter av garverhår. Det ble spunnet hør-, blå- og hampgarn og forferdiget gulvtepper og sadelgjorder. I 1775 hadde man gjennomsnittlig 13 lemmer til arbeide og vevet i det året 2258 alen hør- og blårlerret og dreil for huset og 1728 alen vevnad for privatfolk som hadde levert inn garn. Boehm ser ut til å ha gjort det best mulige ut av arbeidsdriften, men klaget over at det var for få lemmer og at de var der i for kort tid. Mindre arbeidsføre menn ble satt til å plukke gammelt tauverk til drev. I 1785 da Boehm døde opgis at man vevet hør- og blårlerret og dreil, bolster- og dynevar, verken og vadmél, samt gulvtepper av geit- og kuhår, laget treskrift og raspet horn og farvetre. Fra 1809 var det sterk råstoffmangel og utenom notbinning, drevplukking o. l. var man avhengig av at private leverte råstoffer til forarbeidelse men det var det lite av.

Kostreglementet fikk en sørgelig aktualitet i dette tidsrum. Helt fra 1772 hadde det vært klaget over at det var utilstrekkelig. Hvert lem fikk 12 lodd rugbrød til frokost (ca. 187 gram) og $\frac{1}{2}$ skålpund havremelsgrøt til kvelds. Hvad slags middagsmat det var, er ikke opplyst, men det var vel omtrent som i 1808. På grunn av krigstiden var det da på tale å innføre vann og brød som eneste kost. Men da grep den energiske biskop P. O. Bugge inn. «At innskranke Kvantiteten er ubarmhjertig, thi mig synes at et hvert medlem av Borgersamfundet har fuldkommen Ret til at kreve af dette Samfund, at det bør have sin nødtørftige Mættelse til et usselt Vederlag for alle de Indskrænkninger det lider ved at gaa over fra at være Menneske til at være Statsborger», sa den gode biskop, og tilføyet at vann og brød ansåes for å være en av de mest barbariske straffer. Han ville innføre tevann med melk istedet for øl til frokost, så fikk fangene heller få litt tynø øl til kvelds til brødet. Som en billig og sund føde burde det settes inn et stort fat med poteter til middag.

Overinspektør Stephanson fremholt at det var krig og nød i landet og et slikt kostreglement ville gjøre det tillokkende å være forbryter. Resultatet ble et nokså magert kostreglement men dog ikke vann og brød, og poteter blev delvis innført. Middagsmaten skulle være to saltete bondesild tre dager i uken, lutefisk to dager, grøt en dag og kjøtt til søndag. Til frokost blev det en 12 lodd rugkavring og havremels-

gröt med öl til kvelds, søndag og onsdag kveld melk istedetfor øl. På de tre store høytider var det søndagsmat. Legen kunne med overinspektørens bifald forordne ekstra kost til fanger som ble «hårdelig syge og sengeliggende.»

Biskop Bugge kom også med andre bemerkelsesverdige uttalelser. Han fant at tukthuslemmene ikke arbeidet så meget som de burde, idet de ikke engang tjente til føden. Det ville være av opdragende betydning om lemmene så at de ved sine henders arbeide tjente til mat, klær og varme. Tukthusets ledelse burde fastsette en arbeidstakst som enhver fange måtte utføre og som blev regelmessig kontrollert. Han nevner ikke uttrykkelig arbeidspenger, men resonnementet leder videre til overarbeidspenger som blev innført i 1829.

Som det sees har belegget i dette tidsrum skiftet karakter, idet løsgjengerne litt efter litt forsvant og de tyvsdømte kom i majoritet. Ved kanselliplakat av 9/4 1813 ble denne utvikling offentlig stadfestet ved at løsgjengerne blev påbudt innsatt i arresthusene. Fra å være tvangsarbeidshus var tukthuset således gått helt over til å bli straffanstalt. En kommisjon var forøvrigt 23/8 1811 blitt satt ned for å utkaste plan for et tvangsarbeidshus i Trondhjem.

Etter forestilling av amtmannen i Nordland samtykket kansellet i 1812 i at fanger dømt til fiskerleiene i Nordland og Finnmark skulle innsettes i Trondhjem tukthus. 20/6 1812 innkom en transport «fra Nordlandene» på 26 menn og 11 kvinner. De var alle uthungrete og «av et gustent og svakt utseende». De var syke hele sommeren og da maten i tukthuset var ytterlig slett, blev det uroligheter. 20/11 1812 var det ialt 41 fanger hvorav 18 var syke og sengeliggende. 29/1 1813 sa custos Jørgen Thomsen op sin stilling «da lemmerne for fødens yderlige ringhet ere aldeles uregjærlige». Stillingen skaffet heller ikke ham selv tilstrekkelig utkomme.

I løpet av sommeren døde en stor del av fangene, de fleste av sult. Tukthuskommisjonen hadde i mars 1813 suspendert Stephanson og satte ham under tiltale til embedets fortapelse og betaling av 505 Rd. som påstos å være tap påført tukthuset derved at han ikke i tide hadde innkjøpt korn fra provianteringskommisjonen. Da korn igjen blev å få, var prisen steget atskillig.

Ved byfogdens dom av 9/9 s. å. blev Stephanson frifunnet, men han hadde da søkt og fått avskjed fra 1/7. Byfogden fant intet å bebreide ham, fordi han alt hadde lagt ut over 2000 Rd. for tukthuset og kommisjonen av slo å gi ham forskudd til innkjøp av korn. Man får inntrykk av at det var tukthuskommisjonen som burde sittet på tiltalebenken og ikke overinspektøren. Stephanson hadde imidlertid levert regnskapene alt for sent og ble derfor pålagt å betale saksomkostninger.

Brandt som nu blev konstituert som overinspektør, fortsatte også som økonom og spisemester. Han var fra 1808 inspeksjonsoffiser ved feltlasarettet og fra 1812 medlem av varekontrollkommisjonen. I 1810 hadde han oppnådd en forhøyelse av godtgjørelsen for maten. Han ar-

beidet under fortvilete husforhold idet belegget fra 1808 var steget raskt og tukthuset også huset arbeidsstiftelsen, lasarettet og slaveriet og i bygningen mot Kongens gate også en rekke husville familier. I året 1814 innkom 143 fanger. Derav var 130 dømt for tyveri, 8 for heleri, 2 for barnefødsel i dølgsmål, 1 «kondisjonert» kvinne for falsk, 1 for mordforsøk og 1 løsgjenger. Pr. 5/8 1814 var belegget 36 menn og 28 kvinner mens det fire måneder før bare var vel halvparten. Overinspektøren beskrev tukthuset i 1814 som en pleieanstalt for nøkne, uhungrete mennesker, inndømt på 2—3 måneder for små forseelser. Når de løslotes, måtte de begå nye forbrytelser for å leve. Av fangene var 3 menn under 18 år og 5 kvinner under 20 år. 40 var dømt til fra 2 til 6 måneders tukthus. En 14 år gammel gutt ble i 1816 satt inn på 2 år for tredje gangs tyveri. Noen annen atskillelse av fangene, enn at kjønnene kunne skilles, var ikke mulig.

EN SUMMARISK OVERSIKT OVER TIDEN ETTER 1814.

Fra 1816 har departementet som nevnt i innledningen krevd innberetning om tukthusets tilstand ved hvert års utgang.

I fengselskommisjonens beretning trykt i 1841 er det på side 141 gitt en oversikt over funksjonærene i tukthuset med deres lønninger, og i 24. kap. på side 212 ff. gitt en oversikt over anstaltens lokaler og arbeidsdrift, fangebehandling m.v. I Fengselsstyrets årbok 1901—02 I, om det norske fengselsvesen i det 19. århundre er det gitt en fremstilling av Trondhjem tukthus etter 1814 på side 38, 44 og 93 m.fl.st. Fra 1875 har man Fengselsstyrets årbøker.

Jeg skal derfor bare som avslutning på artikkelen gi en kort summarisk fremstilling over gjenoppbyggingen av tukthuset fra 1814 og nevne litt om driften senere.

Ved atskillelsen fra Danmark i 1814 var tukthuset som nevnt en sørgelig slett anstalt og lokalene alt for små.

Mot Erling Skakkes gate lå tukthuskirken med to fløyer inn mot fengselsområdet. Til kirken hadde også publikum adgang, men selv sagt atskilt fra fangene. De to fløyer ble brukt av fengslet, østfløyen til mannsavdeling men der var også lasarettet og slaveriet, vestfløyen til kvinneavdeling.

Bygningen mot Kongens gate strakte seg også noe innover i fengselsområdet. I denne bygning var på østsiden av porten tukthuskommisjonens forsamlingsal. På den annen side var Kong Carl Johans Arbeidsstiftelse og innkvarterte husville, fattige familier.

Fangetallet var som sagt steget sterkt, og det kan ikke ha vært lett å få plass til fangene. Som følge av de dårlige lokaler var arbeidsdriften også dårlig.

Ved kgl. res. av 7/2-1817 ble det bestemt at løsgjengere som var dømt til fengsel og ikke fikk plass i de lokale arresthus, påny skulle sendes til tukthuset, men atskilles fra de egentlige forbrytere. Skulle det innrettes passende lokaler, anslo overinspektøren utgiftene til 8448 riksbankdaler. Dette maktet ikke statskassen, og byggeplanene ble henlagt.

Ved kgl. reskript av 25/5-1818 ble det oppnevnt en ny kommisjon for tukthuset på tre medlemmer, bestående av magistraten og to borgere.

I årene fra 1820 synes det som om departementet stadig har tukthuset i tankene, men staten manglet økonomisk evne til å sette i gang forbedringer.

I 1828 bad departementet om forslag til forbedring av mannsfangearbeidet, men det ble svart at når man ikke kunne skaffe arbeide fra private som leverte råstoffet selv, kunne ikke fangene få annet arbeide enn rasping av horn og farvetre og tauplukking, samt binding av not og sildgarn.

Løytnant Brandt gikk av som overinspektør da han fylte 70 år og døde 25/12-1830. Fra 1/1-1829 konstituertes Peter Schmidt som overinspektør. Han var født 22/6-1782 og døde 4/3-1845. Han var kjøpmann og Eidsvollsmann for Trondhjem. I krisen etter Napoleonskrigene måtte han nedlegge sin handel. Han var bl. a. medlem av kommisjonen for fattigvesenet i Trondhjem og av inspeksjonen for Kong Carl Johans Arbeidsstiftelse.

Han synes å ha vært vel rustet for sin oppgave, og det er imponerende å se hva han utrettet bare i løpet av de første år. Fengselskommisjonen av 1837 ga ham også i sin ovennevnte beretning attest som en utmerket driftig overinspektør.

Også han var hemmet av pengemangel. I sine første brev til tukthuskommisjonen trakk han opp de retningslinjer som tukthuset burde bygges opp etter når man på ny fikk disponere hele det opprinnelige område. Samtidig fremla han en plan for den midlertidige oppbygning og drift.

Da han døde i 1845, hadde det lykkedes for ham å bringe tukthuset helt på fote slik at man må betegne det som en etter forholdene utmerket anstalt. I statsarkivet er oppbevart vareprøvelister fra veveriet i 1845. Det er en lang rekke forskjellige mønstre og farver av vevnader, særlig i blåtøy, og jeg tror de fleste husmødre ville være begeistret om de fikk kjøpt noe tilsvarende i disse rasjoneringsstider. Soren skriver Norum uttaler i sin innberetning til departementet av 1860 at Trondhjem tukthus da var et mønster på orden og renslighet, og særlig påpekte han at det var atskilte badeinnretninger for de to kjønn.

Schmidt var så heldig å få tak i en dyktig verksmester, nemlig forvalter Augustinus Olsen ved Kong Johans Arbeidsstiftelse. Han fikk avpresset kommisjonen et halvt løfte om senere ansettelse og et rentefritt lån på 100 riksdaler og sendte ham så på en reise i 1829 til Kristiania, Gøteborg, Stockholm, Norkøping og København. Han talte med statholderen og i Stockholm lånte statsminister Due ham ytterligere 100 svenske riksdaler. Olsen må ha vært en dyktig mann, og han satte seg godt inn i fengselsforholdene i de nevnte byer. Fengselskommisjonen av 1837 omtalte også ham som en særlig driftig mann.

Etter tilbakekomsten ble Olsen ansatt som verksmester og fikk kjøpt nye vestoler fra Sverige. Vesentlig ved fangenes arbeidskraft ble det innrettet nye verksteder og på grunn av den utilstrekkelige plass ble sovestedene innrettet i verkstedene med senger som om dagen kunne slås opp mot veggen. Mellom sengene var det felles skap for to og to fanger til tøy, spisestell, håndverktøy og materialer. Private kister og kasser ble ryddet ut. Nye ovner ble satt inn.

Schmidt sørget for å få avskjediget udugelige funksjonærer, og med de nye funksjonærer kom det frisk luft inn i anstalten. Av stor betydning var det at det kort etter Schmidts tiltredelse ble trykt instruks

for fangene, arbeidsdriften og funksjonærene og utferdiget trykt spisereglement og -regulativ. Han arbeidet for å skaffe alle funksjonærene bolig i fengslet.

Kopibøker og journaler er komplett bevart med tilhørende brev fra 1/1-1829.

Etter at fangenes verksteder og oppholdsrum var gjort i stand, kom turen til arbeidsdriften. Spinning og veving ble fortsatt tukthuset viktigste arbeidsfag ved siden av notbinding. Det var særlig det som ble forbedret. Den offentlige Ull- og Linnedmanufactur på Kongsberg ble nedlagt i begynnelsen af 1830-årene og etter atskillig strev og avslag fikk Schmidt overført en del av det maskinelle utstyr derfra til en verdi av ca. 1000 Spd. uten utbetaling. Etter hans forslag gikk departementet med på fra 1836 å overlate tukthuset leveransen av gangklær og sengklær til slaveriet, og man laget klær til anstaltens egne fanger. Videre ble det innrettet en barkemølle i 1838, drevet ved tredning. Ellers ble det raspet farvetre, plukket drev, samt drevet tømmermanns- snekker- og skomakerarbeide, foruten vanlig husarbeide og strikking.

En viktig grunn til at det lyktes å få arbeidsdriften opp, var innføringen av faste arbeidstakster over hva hver enkelt fange pliktet å utføre daglig. Fra 1/8-1829 fikk han godkjent innføring av arbeidspenger for det som ble utført ut over arbeidstaksten — såkalte overarbeidspenger.

Avsetningen av produktene ble først tilfredsstillende da det fra 1837 ble anordnet eget utsalgslokale med lager.

Etter at lasarett, slaveri og arbeidsdrift i begynnelsen av 1830-årene etter flere forgjeves forsøk var kommet ut av tukthuset, ble lokalene etterhånden istandsatt. I 1851 blev det bevilget opført cellebygning i mur med 12 celler. Om disse ting henvises til Fengselskommisjonens beretning og årboken 1901—02.

Schmidt forsøkte også å få rett på den uheldige bespisningsordning og foreslo at tukthuset innkjøpte matvarer i større kvantiteter. Spisemesteren skulle da få utlevert etter utveining hver morgen det nødvendige for tilberedning av maten til det antall fanger som var i fengslet. Det blev dessverre intet av dette før i 1853. Etter Brandts død i 1830, fortsatte enken til 1/4-1831, da bespisningen ble overtatt etter anbud av en kjøpmann Nilsen på Bakklandet.

Om tukthuset senere drift skal bare meddeles at den misvisende betegnelse tukthus i 1885 ble avløst av den riktige benevnelse straffanstalt. Overinspektøren fikk fra 1888 titelen direktør. Slaveriet ble nedlagt i 1879, og slaverne overført til tukthuset. Tukthuset kvinneavdeling hadde da i lang tid vært i nordfløyen mot Kongens gate mens øst- og vestfløyene mot Erling Skakkes gate hadde vært mannsavdeling. Da slaveriet ble nedlagt, blev kvinneavdelingen samtidig overført til det tidligere slaveri ved Skansevaktens hvor den var til kvinnene i 1881 ble overført til Kristiania tukthus da det ble landsstraffanstalt for kvinner. Skansevaktens slaveri var så fra 2/8-1882 til 28/9-1888 avdeling B under straffanstalten. Fra 1/2-1895 har Kriminalasylet holdt til på det gamle slaveris område.

Trondhjem straffanstalt fikk fra 1900 betegnelsen landsfengsel. Som kjent ble landsfengslet nedlagt i 1920, og det gamle tukthuset gikk fra da av inn som avdeling C i Trondhjems kretsfengsel, se ovenfor i innledningen.

Kjeld Bugge.